

Tomaszewski, Jerzy

„Równe prawa i nierówne szanse.
Kobiety w Polsce międzywojennej”,
zbiór studiów pod red. Anny
Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca,
Warszawa 2000 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 92/1, 135-137

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Goněc). I jeśli trudno winić przeciwników bolszewików za brak informacji (do dziś w warunkach rosyjskich trudno nieraz w stolicy o znajomość realiów w odległych strefach państwa), to przecież powinni sobie przynajmniej zdawać sprawę z tej sytuacji. W sumie jestem skłonny spoglądać na Kiereńskiego bardziej krytycznie, doceniając wprawdzie jego koncepcje.

Książkę uzupełniają zwięzła chronologia życia Kiereńskiego, obszerniejszy przegląd wydarzeń w Rosji w 1917 r. oraz indeks nazwisk. Autor oszczędnie zamieszcza przypisy, lecz przedstawiony we wstępie stan badań wraz z odsyłaczami do niektórych źródeł pozwalają czytelnikowi zorientować się, skąd autor czerpał informacje faktograficzne.

*Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny*

Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej, zbiór studiów pod red. Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000, s. 352.

Anna Żarnowska we wstępie stwierdza słusznie, że z rozmaitych przyczyn „do dziś jeszcze słabo zaawansowane są — studia nad zróżnicowaniem społecznym zależnym od płci, nad nierównością statusu społecznego mężczyzn i kobiet w Polsce lat międzywojennych — a w szczególności nad przemianami pozycji kobiet w ramach ówczesnego społeczeństwa i państwa”. Opinię tę można zresztą rozszerzyć na inne okresy historyczne. Wprawdzie redaktorzy tego tomu od wielu lat dokładają starań, by przyczynić się do zaawansowania badań nad tą sferą dziejów, w tym zwłaszcza nad położeniem kobiet w Polsce XIX i XX w., studia takie podejmowane są również w innych ośrodkach naukowych, a wreszcie nie należy lekceważyć dorobku historyków, którzy interesowali się już dawniej problematyką kobiecą, lecz przecież nadal pozostaje wiele do zrobienia. Artykuły zamieszczone w recenzowanej książce służyć mogą jako dobry przegląd obecnego stanu wiedzy dotyczącego okresu międzywojennego, zarówno osiągnięć, jak też dziedzin oraz zagadnień pozostających nadal odłogiem.

Całość zbioru dzieli się na cztery części poprzedzone wspomnianym już wstępem oraz przeglądem piśmiennictwa poświęconego dziejom kobiet w Polsce międzywojennej (Katarzyna Sierańska): 1. W polityce (autorzy: Roman Wapiński, „Kobiety i życie publiczne — przemiany pokoleniowe”; Andrzej Chojnowski, „Aktywność kobiet w życiu politycznym”; Michał Śliwa, „Udział kobiet w wyborach i ich działalność parlamentarna”; Jerzy Myśliński, „Kobiety w polskich ugrupowania lewicowych”; Michał Pietrzak, „Sytuacja prawna kobiet w II Rzeczypospolitej”), 2. W społeczeństwie (Janusz Żarnowski, „Kobiety w strukturze społeczno-zawodowej Polski międzywojennej”; Władysław Mierzecki, „Praca zarobkowa kobiet w środowisku robotniczym w Polsce międzywojennej”; Dobrochna Kałwa, „Model kobiety aktywnej na tle sporów światopoglądowych”; Anna Gilmos-Nadgórska, „Tradycjonalizm śląski a równouprawnienie kobiet. Praca zawodowa i życie codzienne nauczycielek województwa śląskiego”), 3. W rodzinie (Włodzimierz Mędrzecki, „Kobieta w rodzinie i społeczności wiejskiej w Polsce w okresie międzywojennym”; Agnieszka Janiak-Jasińska, „Unowocześnianie gospodarstwa domowego i wyposażenie mieszkań”; Katarzyna Sierańska, „Macierzyństwo — wizje a rzeczywistość”; Magda Gawiń, „Planowanie rodziny — hasła i rzeczywistość”), 4. Wśród twórców kultury (Hanna Kicher, „Pisarki międzywojennego dwudziestolecia”; Agnieszka Morawieńska, „Malarki polskie między wojnami”; Mariola Kondracka, „Kobiety na uniwersytetach”). Całość zamyka zwięzła „Próba podsumowania” pióra Żarnowskiej i uzupełnia bardzo pożyteczny aneks bibliograficzny Doroty Zamojskiej. Z uznaniem należy przyjąć indeksy (nazwisk oraz organizacji i tytułów prasowych), a także pożyteczne informacje o autorach. Wśród nich są historycy różnych pokoleń, zarówno

uczni znani od lat z badań nad dziejami najnowszyimi, jak też badacze młodzi, którzy kończyli studia w ostatnim pięcioleciu. Świadczy to dobrze o redaktorach książki, że potrafili skłonić do współpracy zespół historyków o rozmaitych zainteresowaniach i doświadczeniach i połączyć ich artykuły w logiczną całość. Zarazem z żalem dostrzegłem, że wśród 18 osób w dwóch przypadkach dowiadujemy się: „obecnie nie prowadzi badań naukowych”.

Najpełniej reprezentowana jest w tym zbiorze problematyka położenia, życia i działalności kobiet należących do środowisk inteligenckich, zwłaszcza zaangażowanych w życiu publicznym. Nie jest to nic dziwnego, gdyż one właśnie pozostawiły najliczniejsze źródła, dostarczające dziś historykom cennych wiadomości. Jest to również konsekwencja prowadzonych od dawna studiów nad dziejami politycznymi Drugiej Rzeczypospolitej. Znacznie mniej wiadomo o kobietach ze środowisk robotniczych i chłopskich, a najmniej o środowiskach drobno-mieszczańskich. Jest to zresztą słaba strona wszystkich badań nad dziejami lat międzywojennych oraz XIX stulecia, a postęp w tym zakresie napotyka na istotne przeszkody w postaci niedostatku źródeł.

Stosunkowo wiele wiadomo o miejscu kobiet w strukturze społeczno-zawodowej ludności Polski oraz o ich położeniu prawnym; gorzej jest wprawdzie z wiedzą, jak normy prawne były realizowane w praktyce, lecz i w tym zakresie odnotować należy postęp. Godne uwagi są studia o życiu w rodzinie i materialnych warunkach egzystencji, aczkolwiek i w tym zakresie istnieją znaczne dysproporcje, dotyczące zwłaszcza środowisk niezamożnych. Z uznaniem podkreślić należy zaczątki badań nad zróżnicowaniem regionalnym; ujawniają one istotne odrębności dzielnicowe ukształtowane pod wpływem odmiennych stosunków w trzech zaborach, a także specyfiki niektórych dzielnic (szczególnie Górnego Śląska). W tym zakresie uderza jednak skromny stan badań nad stosunkami panującymi w województwach wschodnich.

Ta ostatnia kwestia prowadzi do wskazania największych luk w dotychczasowym stanie badań. Nieliczni tylko autorzy poświęcili nieco uwagi (a i to na marginesie) specyfice życia kobiet należących do mniejszości narodowych. Z niektórych artykułów można wręcz odnieść wrażenie, że nie było w Polsce takich mniejszości, a przynajmniej, że kobiety do nich należące niczym nie różniły się pod względem warunków życia, położenia i szans zawodowych od kobiet polskich. Stosunkowo najczęściej spotykamy informacje dotyczące Żydówek, lecz i o nich wiadomo niewiele. Tak np. czytelnik nie dowiaduje się, że ustawodawstwo dotyczące gmin wyznaniowych żydowskich dyskryminowało kobiety (zgodnie z tradycją religijną), gdyż nie miały czynnego i biernego prawa wyborczego do ich organów. Także dane statystyczne dotyczące Żydówek czynnych zawodowo wyróżniają się specyfiką, wynikającą z tradycji środowisk ortodoksyjnych, w których niejednokrotnie mąż — prawny właściciel przedsiębiorstwa (zwłaszcza sklepu) i statystyczna głowa rodziny — zajmował się studiami talmudycznymi, podczas gdy praca zawodowa była domeną jego żony. Fragmentaryczne dane (m.in. wspomnienia) świadczą wprawdzie, że zjawisko to miało tendencję zaniku, lecz należy je brać pod uwagę przy analizie struktury zawodowej społeczności żydowskiej. Innym przykładem niedostrzegania specyfiki mniejszości narodowych jest wzmianka, że w niepodległej Polsce kobiety miały swobodę działalności politycznej i w zasadzie jedynie działaczki komunistyczne musiały liczyć się z ewentualnością represji. W rzeczywistości represje dotykały także kobiety spośród mniejszości narodowych, prawdopodobnie zwłaszcza Ukrainki.

Autorzy niektórych artykułów ukazują — słusznie — istotne korzystne przemiany w położeniu i życiu kobiet, dokonujące się w latach międzywojennych. Dotyczy to zarówno położenia prawnego, możliwości udziału w życiu publicznym, dostępu do oświaty (zwłaszcza do studiów wyższych), a także wyposażenia gospodarstw domowych, higieny itd. Otwarte pozostaje jednak pytanie, na które chyba przy obecnym stanie wiedzy odpowiedzieć można jedynie fragmentarycznie: w jakim stopniu te zmiany dotyczyły rozmaitych środowisk oraz regionów państwa. W wielu przypadkach już pierwszy rzut oka ukazuje ograniczony zakres postępu. Tak np. w artykule o wyposażeniu gospodarstw domowych dowiadujemy się o znacznym postępie w dziedzinie rozmaitych udogodnień technicznych, lecz autorka słusznie zaznacza, iż korzystanie z nich zależało nie tylko od sytuacji materialnej rodziny, lecz także od możliwości korzystania z instalacji elektrycznej, gazowej, wodociągu i kanalizacji. Wobec utrzymywania się znacznych różnic regionalnych, nawet najbardziej zamożne dwory lub rodziny mieszczańskie nie mogły w wielu miejscowościach korzystać z elektrycznego oświetlenia. Istotnym osiągnięciem był rozwój prasy kobiecej, lecz analfabetyzm oraz brak pieniędzy odcinały od niej wiele kobiet, nie mówiąc już o okolicznościach politycznych, jak osławiony „kordon sokalski”.

Bardzo interesującym zagadnieniem są skutki oddziaływania instytucji religijnych na życie kobiet. Autorzy niejednokrotnie ukazują wpływ Kościoła katolickiego. Przede wszystkim na życie rodzinne (łączyły się z tym kampanie publicystyczne dotyczące planowania rodziny), w pewnej mierze na udział kobiet w życiu publicznym.

Lecz przecież znaczna część kobiet w Polsce należała do innych wyznań, a oddziaływanie ich instytucji oraz konsekwencje tradycyjnych obyczajów bywały odmienne, inaczej też przebiegały zmiany (np. godne uwagi zjawisko rozwoju religijnych szkół dla dziewcząt żydowskich, ewenement w skali światowej).

Artykuły zawarte w recenzowanym tomie prowadzą do wniosku, że rok 1918 był rzeczywiście istotnym przełomem w życiu kobiet polskich; otwartą pozostaje kwestia, czy (lub w jakiej mierze) dotyczyło to obywateli Rzeczypospolitej należących do innych środowisk narodowych. Dwie następne dekady przyniosły pod niejednym względem postęp, lecz był on ograniczony zarówno niektórymi zjawiskami politycznymi, nierównościami społecznymi, jak też sytuacją ekonomiczną państwa, w tym przede wszystkim bezrobociem, przeludnieniem rolniczym, nadmiarem ludzi utrzymujących się z drobnego handlu i rzemiosła. Zapewne najczęściej skorzystały kobiety należące do inteligencji (ale czy dotyczyło to również mniejszości narodowych? — pytanie pozostaje otwarte), w innych warstwach społecznych na przeszkodzie pozytywnym zmianom stały nie tylko warunki materialne, ale także niski poziom oświaty (choć następowała poprawa) oraz znaczny konserwatyzm obyczajów. Otrzymaliśmy książkę, która będzie pomocna w dalszym rozwoju badań.

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Jacek Tebinka, *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko–radzieckiej. 1939–1945*, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo NERITON, Warszawa 1998, s. 458, 2 nlb.

Książka dotyczy spraw ważnych, choćby z tego powodu, że problem granicy polsko–radzieckiej zdecydowanie wykraczał poza ramy lokalnego sporu terytorialnego. Dla Polski zachowanie integralności terytorialnej było jednym z podstawowych celów polityki zagranicznej, dla Związku Radzieckiego roszczenia terytorialne były jednym z elementów walki o strefy wpływów, dla Wielkiej Brytanii — nie do końca chyba rozumiejącej, o jaką stawkę toczyła się gra — problemem była niemożność pogodzenia zobowiązań wobec małego sojusznika z uznaniem roszczeń wielkiego alianta.

Jacek Tebinka podjął się zadania wyjaśnienia tego splotu zagadnień i dobrze się z niego wywiązał. Efektem jest prezentowana książka, będąca poprawioną wersją rozprawy doktorskiej autora. Praca oparta została na solidnej podstawie źródłowej. Najważniejszymi materiałami były dokumenty brytyjskie, przede wszystkim te zgromadzone w Public Record Office (Kew). Archiwum to jest już stosunkowo często odwiedzane przez polskich badaczy, nadal jednak stopień wykorzystania znajdujących się tam materiałów nie jest dostateczny. Zaslugą autora jest wprowadzenie w obieg naukowy wielu ważnych dla badanej problematyki dokumentów. Tebinka nie ograniczył się do prowadzenia kwerendy w PRO, ale sięgnął też do zasobów Bodleian Library i Nuffield College (Oxford) oraz House of Lords Record Office (Londyn), a ponadto wykorzystał polskie materiały archiwalne, m.in. z Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Archiwum Akt Nowych, Ossolineum. I chociaż dokumenty te mają wartość drugorzędą dla badanej tematyki, to często są interesującą ilustracją omawianych przez autora zagadnień. Tebinka wykazał się również uważną i krytyczną lekturą opracowań i wspomnień związanych z badaną problematyką.

Wyniki swoich badań przedstawił w pięciu rozdziałach: „Polityka Wielkiej Brytanii wobec granicy wschodniej Polski w okresie starań Londynu o pozyskanie ZSRR, 15 III–31 VIII 1939 roku”, „Sprawa polskiej granicy wschodniej w polityce brytyjskiej, 1 IX 1939–21 VI 1941 roku”, „Narodziny polityki ustępstw, 22 VI 1941–26 IV 1943 roku”, „Brytyjska koncepcja przesunięcia Polski na zachód, 27 IV 1943–kwiecień 1944 roku”, „Czas ostatecznych rozstrzygnięć, kwiecień 1944–16 VIII 1945 roku”. Konstrukcja pracy jest klarowna, nie budzą również zastrzeżeń przyjęte cezury, chociaż wydaje się, że niepotrzebnie autor uwzględnił przy ich określaniu daty dzienne.